

Az élet valódi célja.

János IX. 4. Szükség nekem annak cselekedeteit cselekednem, a ki engemet elbocsátott, míg nappal vagyok.

A cél, melyre valamely lény teremtetett, szükségképen ennek természete határozza meg. A mily mértékben ismerkedünk meg a különböző rendű teremtmények tehetségeivel, sajátásaival és alkotásával, abban a mértékben értjük meg azt a jót, a melyre azok határozottan kijelelve vannak. Az alsóbb rendű teremtményeknek, az ásványoknak, növényeknek vagy állatoknak végcélját könnyen átláthatjuk alkotó elemeik viszonyos egyszerűségénél fogva s azért, mert pontosan engedelmeskednek létezésük törvényeinek.

De midőn az emberhez érkezünk, nehézségre találunk. Az ember szerves elemeiben nem egyszerű. Két, láthatólag teljesen különböző természetet egyesít magában: a testit és szellemi. A mindenség törvényeinek sincs szükségszerűen alávetve. Belső szabadsággal, szabad akarattal bír; azzal a hatalommal, hogy saját esze törvényeit kövesse, bármely külső befolyással szemben. Ehez képest minő véghetetlen változatosság van az emberek munkálkodásában! Minő ingatagság és állhatatlanság célzataikban! Vágyaik mennyire kiterjednek, vállalataik mennyire szétágazók! Mekkora ellentét van az oktalan állat változhatatlan ösztöne és az emberi szellem zajongó küzdelmei, reményei, aggodalmai, tündöklő gondolatai és határtalan vágyai között!

I. Miként határozzuk meg tehát ez emberi lény célját? Miért teremtetett ez a rejtélyes teremtmény, melyet annyi hatás űz, mely oly sok tehetséggel van megáldva s ezeket számtalan irányban szabadon használhatja? Azt mondom, hogy valamely lénynak a célja az ő természetében nyilvánul. S mit mutat az ember természete?

1) Ha nemünket vizsgáljuk, hogy e kérdésre feleletet kapjunk: az első tárgy, mely előttünk feltűnik, az ember testi alkotása, mely

kapcsolatba hozza őt a külvilággal. Egy anyagi szerkezettel bíró lényt látunk benne, melyre hatással van a világosság, levegő és a föld, mely ki van téve annak, hogy az elemek szenvedtessék, melynek a külső segedelem folytonos megújulására van szüksége, éheznek és szomjuhozik a táplálékért, fázik, védelmet keres a hévség ellen, folytonosan megújuló állati szükségek zaklatják; és ezen különböző befolyások alatt létezése legnagyobb részét testéről való gondoskodásra használja fel. Ha, például, végigmegyünk egy nagy város utczáin, minő foglalkozó élet áradoz ott mindenfelé. Minő szakadatlan tevékenység űzi a rohanó tömeget! Minő sietve jár, minő gond ül az arczokon. Hány kerék forog szakadatlan. Mennyiféle áru van kitérve. Minő számtalan árucarnok van megrakva a föld különböző részeinek terményeivel. A szélesen elterülő földeket az ekevassal hasogatják, a legtávolabbi tengereket hajókkal szeldelik, hogy mindent összehalmazzanak. És ezen szakadatlan tevékenység főczélja a test fenntartása, az állati élet nyújtása, állati szervezetünk ruházása, táplálása, kényeztetése és feldiszipítése. Az első benyomás, melyet egy ily város látása tesz, bizonyosan az, hogy az emberi természet állati célért van teremtvé. Az utcákat tömötten szegélyező házak eredeti célja a test védelmezése; úgy tetszik, mintha az a sokaság, mely az utcákon tolong, csak azért tömörült össze, hogy védelmi harczot folytasson az anyagi elemek ellen. S meg kell vallanunk, hogy ha beszédbe bocsátkozunk a foglalkozó sokasággal, az első benyomás igazolást nyer. Hisz úgy látszik, hogy a testi élvezet a legfőbb jutalom, a mely az emberek gondolkozásának és foglalkozásának a rugója.

Ezt meg kell engednünk. De vajjon ezzel megtaláltuk-e az élet nagy célját? Vajjon, ha az ember úgy van teremtvé, hogy fennmaradásáért és testi gyönyörüségeért munkálkodjék, többre nincs-e teremtvé? A mit eddig elmondottunk, azzal kimerítettük-e az ember természetét? Csak oly tehetségei vannak-e, melyekkel csupán az anyagi világra hathat? Ezen kérdésekre feleletül néhány egyszerű észrevételt teszünk, de a melyek nagyon jól meg fogják mutatni, hogy lételünknek nagy célja nem a külső testi javak.

2) Mindenek előtt figyelmet érdemel az, hogy ámbár az ember arra van teremtvé, hogy testeért munkálkodjék, de épen e munkálkodása közben oly természetet tüntet fel, mely véghetetlenül magassabban áll, mint a testé. Épen akkor, midőn oly szükségeinek,

melyekben az állatokkal osztakozik, a pótlásán munkál, azt mutatja, hogy ő sokkal több mint az állatok. Az emberről kicsinylőleg már többször elmondották, hogy sokkal szolgálbb munkára van kárhoztatva, mint az iga-vonó barmok, hogy egy állat sincs oly kiválóan kijelelve a munkára, mint ő, hogy egyen sincsen oly teher, mint rajta. Arcza veritékével kell aratnia kenyerét. De ezen munkájában oly tehetségeket tüntet fel, a melyeknek az állatoknál még nyomait sem látjuk. E szerint az ember munkálkodása az ő nagyságának bizonyítéka, s azt jelzi, hogy a testi létezésnél magasabb célja van életének. A külső testi javak megszerzésében minő értelmi és erkölcsi tehetségeket tüntet fel az ember. Hogy megtartsa a romlékony, a gyenge testi szerkezetet, mily magasra és minő messziségre kell emelkedni az emberi szellemnek gondolataival! Minő rengeteg mélységekbe hatol be, minő sokféle anyagokat hoz kapcsolatba; minő tevékenységet, minő mély számítást, a nehézségekkel szemben minő bátorságot, találékonyságot és kitartást, a nem vélt veszedelmekben minő erőt tanusít. Az emberi értelem, hogy a test fenntartását biztosítsa s annak kényelmet és gyönyörűséget szerezzen, kikémlelte a természet mindenik országát, behatolt a föld gyomrába és kibányászta a különféle érczeket; bejárta az eget a látás eszközeivel, hogy a tengereken kalauzt találjon, alkatrészeire elemzett minden testet, felemelkedvén azon nagy törvények megértésére, melyek a mindenséget vezérlik, szolgálatába vette azok gépi erejét, felfedezte azok vegyi rokonságait és felölelte a gravitationak mindazokat magába foglaló elvét. Egyszóval, a testért való gondoskodásában az emberi szellem oly értelmi erőt fejtett ki, mely annyira határtalan és terjedő, mint maga a mindenség. Tehát elhitethetjük-e magunkkal, hogy ez a szellem csak a testért teremtetett, a nagyobb a kisebbért, a határtalan és mindig fejlődő szellem a rövid életű por szerkezetért? Lehetséges-e, hogy a mérhetetlen és kimerithetetlen értelmi erő csak azért létezik, hogy egy állati létezésért szolgáljon? Miképen lehet a szellem e megaláztatását összeegyeztetni a nem-teremtett szellem bölcseségével?

Az eddig felfejtett rokon tények a meggyőzésig tanuskodnak az ember valódi céljáról. Az ember, habár részben állat, azt mutatja, hogy több mint állat. Midőn anyagi természetéről gondoskodik, egy magasabb szellemi természetet tüntet fel. És a midőn a külvilágért él, bebizonyítja, hogy ezen külső világ felett áll. Nem

szükség az ember természeti gyönyörűségein túl mennünk, hogy megérezzük, miszerint létezésének egy nemesebb lelki gyönyörűség a célja. Vegyünk fel, például, egy innepélyt, melynek az a célja, hogy teljes gyönyörrel töltse el érzéseinket. Ha végig nézünk a fényesen megrakott asztalon, mi hat meg bennünket? Nemde annak meggondolása, hogy minő rengeteg értelmi tevékenység fordítottatott ezen látvány eléállítására? Minő mély tudományos kutatás, minő elmés kísérlet, minő ügyes próbálgatás volt szükséges csak annak a pohárnak is eléállítására, a melyből iszunk. Mennyi művészi ismeretnek, művelt izlésnek és minő teremtmő képzelődésnek kellett egyesülni, hogy az érczeket azon szép ékszerekké alakítsák át, melyek szemeinket gyönyörködtetik! Az edények kellemes alakjai az ősi korból szállottak mi reánk s a régészeknek, történészeknek, valamint a művészeknek egyesített tapasztalatáról és kutatásairól tanuskodnak. Ezen fényűzési cikkek közül hány nem került ide a világ más végéről, hullámozó oceánon keresztül, a kereskedelem szám-talan tényezői s az emberi okosságának és akaratnak a természeti elemek feletti győzelme által. A fényűzés is, melybe a gyenge akár a baromiségig merülhet, tisztán mutatja, hogy az ember tudományra, bölcsesemre, művészetre, társas életre született s az értelmi fejlődésre oly tehetségeket nyert, melyeket nem lehet korlátok közé szorítani.

3) Azt beszéltem el, hogy minő nagy értelmi tevékenységet fordítunk testünk gondozására; most már kérlek, fontoljátok meg, mily csekély az az állati előny, melyben az értelmi tevékenység e bámulatos kifejtése után részesülünk. Ha munkásságunknak állati élvezetek mérhetlen sokasága lenne a gyümölcse, könnyen arra a meggyőződésre jöhetnénk, hogy azokért, mint végezcélért vagyunk teremtvé. Ámde nem a legérzékenyebben lep-e meg mindnyájunkat az a tapasztalat, hogy mily csekélyek ezek a gyönyörűségek azokhoz a küzdelmekhez, munkákhoz és aggasztó gondokhoz mérten, a melyekkel szereztük? Ha azok a mi legfőbb javaink lennének, bizonyosan nem adattak volna oly szűkösen. Lám, minő mulékony érzéki gyönyört szereznek az embernek az ő fáradalmas áldozatai! A gondolkozásnak és tevékenységnek bámulatos kifejtése után is mit nyer az ember valósággal? A sikert nagyon hiányosnak találjuk, ha elképzeljük azokat a veszélyeket, a melyek az emberi természetet fenyegették. Az élet eszközei legnagyobb részének csak nemleges következményei vannak. Nem annyiban élvezetért, mint a

viszontagságok kikerüléséért épít az ember házat, sző ruházatot, szántja a földet, bekoszálja a tengereket. Végre is mennyit kell kiállania, és mily kevésbé lehet megelégedve a legjobb esetben is! Törékeny testét néhány évig gédelgeti a betegségek folytonos változásai közt, s aztán az élet maga, mely folytonos csatározás volt, a halál rövid vonaglásában, hirtelen oda lesz. Azt mutatja-e ez, hogy az állati javak lennének az ember létezésének képzelt czéljai?

Egy teremtmény sem munkálkodik annyit a testért, mint az ember, s mégis csupán a testet illetőleg talán egyik sem élvez oly keveset, mint az ember. Vegyük fel ennek megvilágítására a munkás osztályt, mely minden nemzetben a legnépesebb; miképen gyötördik reggeltől estig, hét nap közül haton, hidegben és melegben gyakran veszélyek közepette, hogy megszerezze szerény és szűkös táplálékát, hogy hajléka és ruházata legyen, melyek bár megvédelmezik a szenvedéstől, de a szép érzékének és finom izlésnek nagyon csekély valódi élvezetet nyújtanak. Vagy vegyük a kereskedőknek és az üzlet embereinek a sorsát, kik a napot az üzleti helyiségben töltik, éjjeiket aggodalmak háborgatják, az időjárás változásait, az üzlet hullámozásait s a divat szeszélyeit lesik. Tegyük mérlegbe az ők fáradozásával és gyötrődéseikkel mindazokat a tisztán állati élvezeteket, egyesítve azokkal a kényelmekkel, kedvtelésekkel és finom élvezetekkel, melyeket a vagyon nyújthat, mit gondoltak, merre fog hajlani a serpenyő? Ha a végzetetlen nehézségekre gondolunk, melyekkel házunkon kívül és belől egyszerű háztartásunkban küzdünk, az ár, melyet testi fenntartásunkért fizetünk, szerfelett nagy-nak tűnik fel. Mennyire szembeötlő e tekintetben az ellentét az alsóbb állatok és az ember közt. Midőn nyárban látjuk, hogy a számlálhatlan rovarok virágról-virágra repkednek, ezeknek édes nedvét szívják, a mezőn mindenütt tárt lakomát találnak. Saját gondoskodásuk nélkül mézet esznek nem sietős étkezés közben, hanem verőfényes órákon és napokon át: érezzük, hogy az érzéki gyönyöröket illetőleg a moj több előnyben részesül, mint az ember. És midőn nyájakat és csordákat látunk kényők-kedvők szerint barangolni a zöld legelőn, reggeltől estig szaggatva kedves táplálékokat, ez egész munkájok, ez valódi gyönyörűségök, ilyenkor úgy tetszik nekünk, hogy azok az állatok állati élvezet tekintetében sokkal felette állanak a gyötrődésben kimerült gazda felett, a ki a nyugalomnak és gyönyörűségnek rövid ideig tartó váltakozása közben kövéríti épen

azt a földet, melyen a megelégedett nyáj gondtalan legel, sőt ennek számára télire takarmányt gyűjt csűrbe.

Az sem világos, hogy vajjon a polgárosodás könnyíti-e az ember terheit? Nemünk ős-idők óta abban fáradozik, hogy a földet testi paradicsomává változtassa. Mégis bátran kérdésessé tehetjük, hogy vajjon a mesterségek minden fejlődése után is többet élvezünk-e mi, mint elődeink? A polgárosodás ugyanis, midőn megszorította szükségünket, megszorította egyszersmind a gyöt-rődés és gondoskodás különböző módjait is; és midőn a kényelem szeretetét inkább növelte, mint az önuralmat és megelégedést, az érzékenykedést gyöt-rődéssé fokozta, a csekély nélkülözést komoly terüvé változtatta s új érzékeny kellemetlenségekkel látogatott meg. Ha tehát mérlegbe tesszük az ember fáradalmait élvezeteivel, be kell vallanunk, hogy az állati javak igen korlátoltak, igen rövid ideig tartók és nagyon kevésbé kielégítőek arra, hogy az élet végcél-jául tekinthessük.

4) Egy másik szempontra megyek át, mely épen ezt a tanu-ságot adja, de sokkal érezhetőbb módon. Tekintsünk körül ebben az anyagi világban, miként az minden irányban szolgálatunkra áll. Azt tanítja-e nekünk, hogy az ember létezésének a célja állati előny? Gyakran mondták, hogy minő rengeteg gépezet van mozgásba hozva a végre, hogy az állati teremtetést fenntartsa és annak kényelmet szerezzen.* Kétségen kívül a mindenség számtalan cél-jai közül ez az egyik. De az emberiséget illetőleg ez nem a nagy cél. Ezt nem csak a természet korlátolt szolgálatából következtet-jük, hanem annak gyakran ellenséges munkálkodásából. Minő rémitő, de egyszersmind jótékony látványt nyújt a teremtetett világ! Nézzük csak a napot, a mi rendszerünkben ezt a legjótékonyabb tényezőt. Nem küld-e nyárban perzselő sugarakat, melyek lázakat idéznek elő s télen oly kevés meleget, hogy csaknem megfagyunk a hideg miatt, az üdítő levegőben nem kelt-e fel halálos kigözülgéseket is? Nem gyűjt-e össze néha sűrű felleget, melyek záporokban alá-hullva, egy nap alatt egy egész évszak munkáját megsemmisítik, míg másutt egész vidékeket elperzsel az aszály?

A természet nagy törvényei általános működésök-ben valósággal jótékonyak, s minél jobban kitanuljuk, an-nál inkább feltűnik bennök a teremtető Isten. De a ki figyelemmel szemléli az anyagi világ rettenetes hatalmát, a mint az a meny-

dörgésben, villámlásban, földrengésben, a vulkánokban és a forgószelek által felkavart tenger zugásában nyilatkozik, gondolhatja-e, hogy a földnek nincs magasabb haszna, mint hogy az ember állati szükségéit kielégítse? Hisz, az ember életének nagy része a természet romboló elemeivel való küzdelemben jár le. Minő veszélyes barátaink annak legközönségesebb adományai is. A tűz, melylyel az érczeket meghódítjuk s hajlékunkat felvidámitjuk, folytonosan romlással fenyeget: vassal és kőfállal kell körülvennünk, különben meggyújtja lakásunkat, elharapodzik az utczákon s egész vagyonunkat, nemzedékek szerzeményét egy óra alatt hamuvá változtatja. Még a rovarok sergeivel is harczolnunk kell gabonáinkért és gyümölcseinkért, és e szerint napi kenyerünkért folytonosan viaskodunk. A természetet barátunknak nevezzük. Hatalmas erői azonban, a mint látszik, épen annyira ellenségeink mint barátaink. Maga a természet nem mutatja-e világosan, miszerint úgy van berendezve, hogy az embert hősieb tevékenységre serkentse, harczra híván fel minket. Miként hallgathatjuk el, hogy a természetet „gépnek“ nevezzék, mintha csakis az ember anyagi hasznáért forgó malom volna? Hatalmas és rémitő működései, világosságának hullámai, csillag-sergei, kimagyarázhatatlan rejtélyei vajjon csak állati gyönyört nyujthatnak-e? Vajjon nem az-e nyilvános rendeltetésök, hogy az emberben messzire ható gondolatokat keltsenek, hogy mély tiszteletet ébresztszenek, hogy lankadatlan bátorságot öntsenek belénk, és tevékeny összhangzatba hozzanak minket az összes anyagi erők felett véghetetlen magasságban álló erővel?

A gondolkodó ember a természetet koránt sem tekinti holt gépnek. Kimondhatatlan szépségének és nagyságának látványában mélység után mélység tárul fel előttünk és az örömnak, hálának és jóakaratsnak oly benső forrásai nyílnak meg, melyek épen annyira kimerithetlenek, mint annak szakadatlanul folyó élete. Mert a hatalomnak és szeretetnek szelleme hatja át, tündökölteti, tartja összhangzatban és élteti ezt a különösen rendezett egészet, a melylyel saját szellemünket rokorságban és barátságban egyesülve lenni érezzük.

5) Ezt a tanítást nyujtja nekünk a természet. De azt az igazságot, hogy az ember magasabb célért van teremtvé, abból is megtanulhatjuk, ha mélyebben tanulmányozzuk a társadalmat, a mely legelsőbb azt a benyomást teszi

ránk, mintha több lényeknek a végetti egyesülése volna, hogy egyik a másiknak az állati élet fenntartásában segedelmére legyen. Minő emléke egy város az emberi ész halhatatlan tevékenységének; és minő bizonyíték az ember szellemi rendeltetése mellett. Midőn a köz- és magánháználakra emelt tekintélyes épületek között járunk, midőn látjuk, hogy az idomtalan kősziklák összetöretvén a kőbányában, szép arányu, bámulatos nagyságu épületekké emeltetnek, ha megfigyeljük a különböző műszaki mesterségeket, melyek a természet teremő hatalmát utánozzák és a durva anyagokat a társadalmi finom érzéshez illő kellemes alakokra idomitják, lehetetlen nem éreznünk, hogy az ember oly lény, kit Isten sugallata arra hív fel, hogy ő-vele társteremő legyen. És ha bemegyünk a házakba, melyek tömötten egymás mellett állanak, mit találunk ott? Vajjon csak biztosításunk és elhelyezkedésünk végett emelt épületek-e azok? Nem látunk-e ott azonnal számtalan oly dolgokat, melyek az állati élvezeteknél sokkal magasabb izlésre vonatkoznak, oly szellemi lények izlésére, kik gyönyörűségeket találják a szépben, a jó rendben és összhangzatban? Vajjon a festvények a falakon, csak arra valók-e, hogy színeikkel látérzékünket gyönyörködtessék? Nem árasztanak-e azok örömet, gyönyört és méltóságot? Lehetnek ott olyanoknak a képei, a kikkel hosszas barátság, vagy egy jobb élet iránti közös remény által gondolatban sok esztendeig egyek voltunk; lehet ott valamely hős jellemnek az ábrázolata, vagy valamely hősie vállalatot feltüntető jelenet, a mely arra emlékeztet, hogy az élet és az élet minden áldása mily készséggel áldoztatott fel az igazságért, a hazáért vagy Istenért. Egyetlen ily festvény egy házban, elégséges bizonyíték az ember szellemi hivatására.

Ismét azt kérdelem, mi az ember lakásának a czélja? Csak oly hely-e az, hová néhány embertárs összegyül, hogy egy szobában biztonságban egyék, igyék és aludják? A házat azért építjük, hogy hajlék legyen, oly központ, melyben egy család egyesüljön, hogy legyen egy kedves zug, melyben gyöngéd érzelmek honoljanak, melynek falai között szeretet lakozzék, hol az élet gyöngédségei czélt és boldogságot találjanak, hogy szülők és gyermekek egymást szívékre szorítsák, hogy a bánat és öröm kölcsönös bizalommal megosztassék, hogy a megzavart kedély letehesse terhét, s megbo csátásban és békében nyugalmat találjon; szóval, a hol emberi lényeknek a jelen élet kötelességeire és a jövőnek tökéletességére

való növelésének nagy munkája elkezdődjék és folyan. Ezek az emberi lakás valódi céljai. Midőn egy város utczáin végig megyünk, minő mély érdekekkel gondolunk arra, hogy ezekben a számtalan hajlékokban a családi élet minő dús románczokban, hogy ott szívek vannak, melyek körében a családoknak nappal szétszort tagjai esténként összegyűlnek, férj és nő, szülők és gyermekek s testvérek; a gyengét és szenvedőt az erősebbek táplálják, az öregeket a fiatalság tiszteletteljes készséggel ápolja, s mindezekben az önzés nélküli szeretetnek rokonérzete, fáradozása, reményei, aggodalmai és örömei! Egy városban tehát csak oly lények nyomaira találunk-e, a kik mulékony testi javakért vannak teremtvé?

Továbbá, a földi használatra szánt épületek között nem látunk-e templomokat égfelé mutató tornyokkal, iskolákat az ifjuság tanítására, közkönyvtárakat, melyekben fel van halmozva a különböző korok bölcsesége, könyvgyűjteményeket, melyek készséggel szolgálnak nekünk, hogy minden kor és minden ország bölcséivel, törvényhozóival, bölcsészeivel, történészeivel és költőivel közlekedjünk; látunk muzeumokat, tudomány-csarnokokat a művészet számára, kór- és szeretetházakat; mindezek arról tanuskodnak, hogy az embernek az a rendeltetése, hogy a társadalomnak tagja legyen, hogy tökéletesítse nemét, és hogy az emberiséget Isten országává változtassa, hogy a földi szép és jótékonyság gyakorlása által egy szellemi világ magasabb munkásságára és örömeire készüljön!

II. Az ember állati természetének vizsgálásában megmutattam, hogy az élet célja nem állhat csupán csak a külvilágra való hatásból; ennek szükséges következéseül most már azt mondom, hogy az élet nagy munkája benső. Ez mostani állításunk. Az ember valódi elhívását szelleminek nevezhetjük, mint a mely teljesen különbözik az állattól.

1. Az embernek szellemi természete van. A lélek úgy van teremtvé, hogy minden anyagi dolgok közt és felett eltekintsen. Ezt az igazságot egy közvetett, de teljesen meggyőző érveléssel akarom bebizonyítani. A lélekben oly elveket találunk, a melyek képesekké tesznek, sőt -- mondhatni -- kényszerítenek minket, hogy magában az anyagban egy véghetetlenül fensőbb lénynek a jeleit fedezzük fel. Az anyag oly korlát-e, melyen a szellem nem hatolhat át s a melyen túl sötétség van? Mily könnyen átlépik e korlátot! A természetben mindenütt egy termé-

szetfeletti hatalom bizonyítékaira talál. Isten. Isten! Ez a dicső eszme, mely az egész teremtésről tündökölvé sugárzik. A lélek az égben az ő véghetetlenségének jelképét, látja a természet kapcsolatában és összhangjában az ő egységét fedezi fel. A mindenség, bár mérhetetlen, szép és nagyszerű, nem bírja kielégíteni a lelket, sőt fenségesebb gondolatokra ragadja. Minél szélesebb látókört nyer az anyagi dolgokról, annál tűrhetetlenebbnek talál minden anyagi korlátot. Minél magasabb látpontokat tár fel a mindenség, a lélek annál inkább vágyik egy felsőbb lényhez emelkedni. Folytonosan valami véghetetlen és változhatlan, mint minden véges és változandó létezésnek az alapja felé eseng. Csak ennek mindenhatóságában tud megnyugodni, mint minden erő forrásában, központjában, fenntartójában és irányzójában.

Mennyire ránk nyomta Isten a mi rendeltetésünk bélyegét, a midőn a feléje való törekvésnek e vágyát belénk oltotta. Az egész mindenségben a legnagyobb eszme — az ő tökéletes lényérőli eszme — miért ragyog az emberi lelken? Ha az ember azért lenne teremtvé, hogy legfőbb javát az anyagi természet határain belül találja fel: miért sugárzik a véghetetlen szellem az egész természetből ránk? Az Isten eszméje! Álljunk meg kissé s fogjuk fel ennek nagyságát. Minden más tudomány jelentéktelenné halványul ennek méltósága előtt. A világ minden kincstárai szegények ezzel szemben. Ez az eszme, ha addig fejlődik és világosul, míg előttünk valósággá válik, olyan mint egy lelkünkben meggyuladott új nap. Új világosság sugárzik ki belőle az egész mindenségre és mindenségben. Ez eszme átalakító hatalmára minden dolog újjá lesz. Az Isten eszméje kiapadhatatlan forrása az erőnek a gyengeséggel szembe, a békének a viszontagságok között, a bátorságnak a munkálkodásban és türesemben, az állandó reménynek, a halhatatlan életnek. A cinikus megvetéssel szólhat az emberi természetről s való, hogy a világi közönséges alantas jellegű eszméket, elveket és érzelmeket nem is igen lehet magasztalni. De oly lény, a ki az Isten eszméjét fel tudja fogni, bár mennyire elesett legyen, ez egyszerű hatalom által minden világi javak feletti jóságra emelkedhetik. Világos, hogy ily eszme nem adatott minden cél nélkül. Mennyei rendeltetésünk pecsété, Isten hiteles kézírása a lélekre, azt jelentvén, hogy az ember valódi célja, hogy folytonosan arra törekedjék, hogy szellemileg hozzá hasonló legyen.

2) Egy másik bizonyítékára megyek át annak, hogy a lélek

ugy van teremtvé, hogy minden anyagi érdek felett tul tekintsen. Micsoda nagy indok készíti az embert a természet tanulmányozására? Tudjuk, hogy e célra rengeteg munka forittatott. Ugyan mi indította az embert, hogy az eget, földet, a levegőt, a növényeket és állatokat, egyszóval, a teremtmények minden rendét vizsgálja? Miért összpontosította Newton nagy eszét a mindenség mozgásának meghatározására, s Linne miért szentelte munkás életét az állat- és növényország megismerésére? Miért vetette meg sok természettudós a művelt társadalom kényelmeit és biztonságát s vad erdőségekbe mélyedett, hogy a madarak és rovarok szokásait megfigyelje, hogy új ásványokat és növényeket fedezzen fel? Ezeknek a természet-vizsgálóknak az volt-e nagy céljuk, hogy a világi javak eszközeit szaporítsák? Nem. A tudomány elolthatatlan szomja, ismereteik körének szélesítése, a teremtet világ — mint egység — rendének és szépségének megértése utáni legyőzhetetlen vágy hajtotta őket sivatag pusztaságokba és kényszerítette, hogy a lehető erélylyel, legnagyobb áldozatok árán is fáradozzanak a természet titkainak megmagyarázásában. A z i g a z s á g, a z i g a z s á g v o l t a z I s t e n s é g, m e l y e t ő k i m á d n a k. A tudomány nagy emberei, a helyett, hogy testöket gondozták volna, készséggel használták fel éjjeli nappali tanulásokra; elítélték nélkülözésre, fáradságra, szenvedésre gyarló ruházkodásra, szűk táplálékra és szegénységben haltak meg, hogy lelkek az igazság világosságában élhessen. Mily sok ily dicső martyr hagyta fenn emlékét a tudományok történelmében. Ismét kérdelem, ugyan mi hevitette a természet-vizsgálók lelkét? A kiolthatatlan vágy, hogy a látható dolgokon át az elrejtett okokig hatolhassanak, hogy felfedezzék a nagy törvényeket, a melyek minden anyagi mozgást áthatnak és kormányoznak, hogy a mindenség szövevényesnek tetsző zavarában egységet és összhangzatot fedezzenek fel. Ez a cél lelkesítette őket.

Az igazság utáni ezen éhezésben és szomjuhozásban kicsoda nem látja meg az emberi lélek dicső céljának megjelelését? Ne hidjétek, mintha ezt csak néhány kiválóan megáldott embereni tapasztalásból mondanám, a mi semmi bizonyíték sem lenne azon célról illetőleg, melyre nemünk teremtetett. A z e m b e r e k k ö z t a z o s z t á l y o k s z e r i n t i k ü l ö n b s é g s o k k a l k i s e b b, m i n t s e m g ö n d o l j u k. A legmélyebb bölcsész is csak fokra, nem nemre különbözik a legműveletlenebb földművestől. Minden ember, bár szűk körben, naponta fejleszti azokat a tehetségeket, me-

ugy van teremtvé, hogy minden anyagi érdek felett tul tekintsen. Micsoda nagy indok készíteti az embert a természet tanulmányozására? Tudjuk, hogy e célra rengeteg munka forittatott. Ugyan mi indította az embert, hogy az eget, földet, a levegőt, a növényeket és állatokat, egyszóval, a teremtmények minden rendét vizsgálja? Miért összpontosította Newton nagy eszét a mindenség mozgásának meghatározására, s Linne miért szentelte munkás életét az állat- és növényország megismerésére? Miért vetette meg sok természettudós a művelt társadalom kényelmeit és biztonságát s vad erdőségekbe mélyedett, hogy a madarak és rovarok szokásait megfigyelje, hogy új ásványokat és növényeket fedezzen fel? Ezeknek a természet-vizsgálóknak az volt-e nagy céljuk, hogy a világi javak eszközeit szaporítsák? Nem. A tudomány elolthatatlan szomja, ismereteik körének szélesítése, a teremtet világ — mint egység — rendének és szépségének megértése utáni legyőzhetetlen vágy hajtotta őket sivatag pusztaságokba és kényszerítette, hogy a lehető erélylyel, legnagyobb áldozatok árán is fáradozzanak a természet titkainak megmagyarázásában. A z i g a z s á g, a z i g a z s á g v o l t a z I s t e n s é g, m e l y e t ő k i m á d n a k. A tudomány nagy emberei, a helyett, hogy testöket gondozták volna, készséggel használták fel éjjeli nappali tanulásokra; elítélték nélkülözésre, fáradságra, szenvedésre gyarló ruházkodásra, szűk táplálékra és szegénységben haltak meg, hogy lelkök az igazság világosságában élhessen. Mily sok ily dicső martyr hagyta fenn emlékét a tudományok történelmében. Ismét kérdelem, ugyan mi hevitette a természet-vizsgálók lelkét? A kiolthatatlan vágy, hogy a látható dolgokon át az elrejtett okokig hatolhassanak, hogy felfedezzék a nagy törvényeket, a melyek minden anyagi mozgást áthatnak és kormányoznak, hogy a mindenség szövevényesnek tetsző zavarában egységet és öszhangzatot fedezzenek fel. Ez a cél lelkesítette őket.

Az igazság utáni ezen éhezésben és szomjuhozásban kicsoda nem látja meg az emberi lélek dicső céljának megjelelését? Ne hidjétek, mintha ezt csak néhány kiválóan megáldott embereni tapasztalásból mondanám, a mi semmi bizonyíték sem lenne azon célról illetőleg, melyre nemünk teremtetett. A z e m b e r e k k ö z t a z o s z t á l y o k s z e r i n t i k ü l ö n b s é g s o k k a l k i s e b b, m i n t s e m g ö n d o l j u k. A legmélyebb bölcsész is csak fokra, nem nemre különbözik a legműveletlenebb földművestől. Minden ember, bár szűk körben, naponta fejleszti azokat a tehetségeket, me-

lyeket a bölcsész használ a maga fenséges munkálkodásában. Mindenki szereti az igazságot magát. És az a buzgalom, melylyél a felolvasási termeket nagy és kis városainkban, sőt faluhelyeken is a sokaság hetenként megtölti, a melyből nem kevesen a napot kézi munkával töltik el, de a kik, hogy új világosságot nyerjenek, és a szellemi felüdülés gyönyörüségeért elfelejtik a fáradságot, egyik bizonyítéka a szellemi célnak, melyre egész nemünk teremtetett, egyszersmind előjele egy nemesebb társadalmi állapotnak, melynek bizonyosan meg kell jőni.

3) Eddigi vizsgálódásainkban láttuk, hogy a szellem éppen az anyag tanulmányozása közben ezen túl néz és szellemi javakat keres. Most már azt állítom, hogy az emberi értelem nem szorítkozik a tanulásnak csak ezen ágaira, hanem mindenütt magasabb vizsgálódásokra való vágyakodást nyilvánít. Minden országban, minden korban a legnagyobb emberek magának a léleknek mélységes tanulmányozására adták magokat, és ez egy másik feltűnő bizonyítéka annak, hogy mi arra vagyunk teremtetve, hogy minden külső dolgok felett egy szellemi célra tekintsünk. Bár szerfelett sok tanulás fordítottatott az anyagi világ megismerésére, de az emberiség a maga legmagasabb törekvéseit minden korban a belső világ vizsgálására szentelte. Az emberi szellem minden dolgoktól, bármily csodálandók és szépek lettek legyen is külsőleg, önmagához, mint a gondolkodás legérdekesebb tárgyához fordult. És önmagában, eredeti tehetségeiben és érzelmeiben, eredeti képességeiben és növekedő gyarapodásában, a függésnek és szabadságnak ő benne való bámulatos egyesülésében oly kimerithetetlen rejtélyeket és problémákat talált, melyeket a korok hosszú sora még nem birt megfejtetni. A bölcselmi tanulmányok kiváló bizonyítékot nyújtanak szellemi természetünk nagyságáról; megmutatják, hogy ennek a szellemnek a művelése életünk főbb feladata. A bölcsészek, a mint a lelket tanulmányozták, abban nem csak a mindig változó külső világtól az érzékek útján nyert benyomásokat, hanem változhatatlan elveket is találtak, melyek magának a léleknek tényleges elemei; feltalálták abban a jognak, Istennek, a végoknak, a véghetetlenségnek, az önzés nélküli szeretetnek, az erkölcsi szabadságnak, a felelősségnek eszméit, oly eszméket, melyek az átalánosság és örökkévalóság bélyegét viselik, melyek nem önkényes, helyhez kötött, mulékony fogalmak, hanem szellemi természetünk lényeges sajátjai

és a létezés legmagasabb rendével hoznak minket kapcsolatba. Míg az ember körül minden változandó, addig az ember az emberi lélekben változhatatlan elemekre, az örök igazságróli meggyőződésre talált.

Valóban, a bölcész, a mint a lelket tanulmányozta, nem csak azt ismerte fel, hogy meg van különböztetve az anyag változó alakjától azon tehetség által, hogy változhatatlan elvek felfogására képes, hanem még arra a kérdésre is elérkezett: vajjon a lelken és szellemen kívül létezik-e tényleg valami a mindenségben; vajjon az anyag és test bir-e tényleges létezéssel; vajjon a látszó külső természet nem csak a mi gondolkozásunk teremtménye-e, vagy más szóval, midőn a külvilág létezését hiszszük, nem csak saját fogalmainknak tulajdonítunk-e valódiságot? Ezért a bölcseslemnek hajnala óta voltak iskolák, melyek azt állították, hogy az anyagi mindenség csak annyiban létezik, a mennyiben elménk azokat gondolja. Távol legyen tőlem, hogy ez elmélettel egyetértsek; azonban örömmel fordulok ahoz, mint a mely mutatja, hogy a lélek minő készséggel halad el az anyag mellett, s a melyben az embernek saját szellemi nagyságának tudata nyilatkozik. s még azt mondom, hogy midőn e tantegészben elvetem, annak egy lényeges részét, mint kétségkívüli igazságot, elfogadom. Nem mondom, hogy a világ csupán csak gondolatunkban létezik, de azt állítom, hogy legérdekesebb sajátosságait a szemlélő észről nyeri: a kültárgyak alakjai, például, tényleg léteznek ugyan, de szépségöket — ezt a csodás báj — azoknak a gondolatoknak és érzelmeinek köszönhetünk, melyeket mi azokhoz fűzünk, és a melyeknek azok csak visszavert képei. Valamely hely egyik ember előtt paradicsom lehet azoknál a kedves és boldog gondolatoknál fogva, melyeket ahoz köt, míg a másik előtt sivatag pusztaság. A külvilág szépsége a mi saját lelkünk ből kisugárzó diszfény. A teremtet világ érdekes volta mennyiben függ attól a hatalomtól és jó szándéktól, mely az egészet láthatólag áthatja! De a hatalom és szándék szellemi tulajdonságok, melyeket csak értelmünk munkásságában ismerünk fel. E szerint a mi szellemünk ből származik az a nagy eszme, mely a mindenséget ránk nézve az élő Isten jelképévé változtatja. Nem lehetünk-e hát biztosak a felől, hogy a szellem szellemi czélokért teremtetett, fejül emelkedvén mindazon javak felett, melyeket a mindenség nyujthat.

4) Annak egyik bizonyítékául, hogy az ember czélja szellemi, kérélek, gondoljatok az emberi lélek egyik kiváló hajlamára. Érttem az embernek azt a tehetségét, hogy a tényleges tapasztalat határain belől nem létező szépséget is gondolhat. A bölcsészek ezt a tehetséget képzelődésnek nevezik; ez alatt némelyek azt a tehetséget értik, mely a valóságot nagyítja vagy elferdíti, mely álmokból táplálkozik és hasztalan visiokban használja fel önmagát. Ha ez a képzelődésnek valódi munkássága, nem pedig tévedése lenne; akkor is úgy tekinteném, mint egy oly lényről jelt, a melynek magasabb elhivatást, rendeltetést kell teljesítenie. Az ifju kor álmodozásai, melyekben annyi erő pazaroltatik el, egy oly szellem esengése, mely azért teremtetett, a mit soha meg nem talált, de mindig keresnie kell, mint eszményképet. A képzelődésnek semmi esetre sem czélja a hasztalan ábrándozás. Ez a tehetség, ha az erkölcsi elvvel összhangzatosan munkálkodik, miként mindig munkálkodnia kell, isteni biztosíték az emberi természet szellemi céljáról. A képzelődés tulszárnyalja a mulandót és korlátoltat. Abban találja gyönyörűségét, hogy kellő arányban egyesítse mindazt, a mi kedves van a természetben és a lélekben. A jóság elemeitől a rossz-
nak és csúfnak minden vegyületét elválasztja s ez által a hasonlíthatatlan kitünőség és tökéletes szépség fogalmára vágyakodik. Az erénynek és nagyságnak az emberi természetbeni gyenge és fejletlen állapotában égi jóságnak csiráit ismeri fel, és angyali dicsfényt fedez fel, melyet az embernek egykoron viselni kell. A képzelődés ennél fogva felmagasztalja és megfinomítja mindazt, a mit megérint. A láthatóban mindig a láthatatlannak a jellegét és a külső világban a belsőnek a képét nézi s e szerint a kettőt összhangzatba hozza s mind kettőre fényt áraszt. Minden dologban, a melyre tekint, amazoknál nagyobb lényt lát. Tökéletesedés, ez az éltető levegő és elem, melyben a képzelődés lélekzik és él. Minő égi tehetség! Minő bizonyíték létezésünk céljáról. Honnan van az emberi lélekben a tökéletesség utáni e vágyakodás, ha az ember nem végzetlen tökéletesedésre van teremtvé?

A képzelődésnek ez elve, az el nem ért jóság utáni ezen vágyakodás, ezen gyönyörködés a teljes szépségben és boldogságban nem csak egyes kegyeltek sajátja. Az emberi élet minden iránybani szakadatlan törekvésének a kutforrása; minden nagy kezdeményezésnek a lelke, de ha az erkölcsi természettől megválk, ha el-

bizaködottság úzi, a nagyravágyás romboló eszközévé fajul. Minde-
nekfelett a képzelődés lelkesíti a költőket, kiknek munkái minden
nemzetek vigasza és buzdítása volt mindig a társadalom minden
fokozatán. Jól tudom, hogy sokan, mindön hallják, hogy a vallás
tanítója a költészetet jelnek tartja arra, hogy az ember úgy van
teremtve, hogy a külső dolgokon túl tekintsen, hajlandók azt gon-
golni, hogy a valóságot képzeletnek akarja feltüntetni. Nekik, mond-
ják, tények, nem ábrándok kellenek. Magam is tisztetem a tényeket
s nem is hivatkozom egyebekre. Tény az is, — ugyan ki tagadhatja? —
hogy a költészet létezik és létezett minden népnél, vadaknál és
művelteknél, annak magvai oly gazdagan vannak elhintve az emberi
lélekben, hogy azt a szépséget, melyben tündöklük, fel nem ismerni
annyi, mint szemeinket az emberi természet egyik legnemesítőbb
látványa előtt behunyni. Tény, bár úgy látszik, hogy sokan sehogy
sem akarják elismerni, hogy az ó-szövetségben egész könyvek köl-
temények, a melyekben a kegyességnek és prophetiának fenségesen
nyilvánuló hangjai számtalan szívnek hurjait hőzták és hozzák ma
is mozgásba. Tény, hogy minden nemzetnél a vallás és hazafiság
a költészet nyelvén szólott meg legelsőbbben, és hogy némely nem-
zetek a költői szellemet inspirationnak tekintették és annak művei a
mult idők legszebb vívmányai közé soroztatnak. Ezek az egész tör-
ténelem által igazolt tények. És ha meggondoljuk, hogy a költészet
legfenségesebb tiszte a leleknek a tökéletesség utáni vágyakodását
kielégíteni, s az égi erényt sokkal vonzóbb, ajánlatosabb alakba
öltöztetni, mint a milyet szemeink láthatnak: miként nem látnok át
annak ujmutatására, hogy az ember szellemi czélért van teremtve?

5) Egy másik szempontra térek át, mely teljesen bebizonyítja
az ember szellemi rendeltetésének igazságát. Kérlek, fontoljátok meg,
hogy természetünk ösztönzéséből az emberi jellem melyk nyilatko-
zatát szemléljük a legmelegebb bámulattal? Mi költi fel kiválóan
tiszteletünket embertársaink iránt? Kiknek neveit ejtjük ki a leg-
szívélyesebb tisztelettel? Kik azok az emberek, a kikben az emberi
természet a maga legfényesebb dicsőségével látszik nyilatkozni, kik-
ről látszik, hogy hivatásukat legjobban betöltötték? Midőn ezekre a
kérdésekre megfelelünk, úgy találjuk, hogy azok az egyének hagy-
tak magokról embertársaik emlékében és szívében legtartósabb
nyomokat, azokra gondolunk önkéntesen áradozó szeretettel és tisz-
telettel, a kik külső javaikat legnagyobb mértékben
áldozták fel belső elvekért, az igazságért, az embe-

riségért, a vallásért, hazaszeretetért és szabadságért. Nem azoknak adózunk tisztelettel és kedves megemlékezéssel, a kik a testért munkálkodtak, hanem azoknak, a kik azt érényes czélokra, mint martyrok feláldozták; nem azoknak, kik külső vagyont gyűjtöttek, hanem azoknak, kik attól nagylelkűen megváltak; nem azoknak, kik életöket őrizték és féltették, hanem azoknak, kik azt örömet feláldozták. Drámákban, regényekben, a történelemben és életiratokban az elvekért és nemes érzelmekért küzdő hős szenvedő minden meg nem romlott szív szeretetét megnyeri. A világi javaknak kötelességeink teljesítésével szemben való megvetése az emberi nagyság eszményének megvalósítása. Az a meggyőződés és készség, hogy az élet legnagyobb anyagi javait, sőt ha kell magát az életet is feláldozzuk, lényeges tényező az emberi természet felmagasztalására s nem csak a tüzes fiatal kor illusioja, vagy a vak lelkesülés felhevülése. Ezt a meggyőződést nem adja fel a későbbi kor bölcselkedése se. A tapasztalat egészen mellette tesz bizonyosságot; szentesíti az öntudat, ez az általános és örök törvényhozó, melynek legfőbb parancsolata az, hogy az igazságért mindenünket oda kell adnunk. Minő bizonyítékot birunk mi ebben arra, hogy mi ugy vagyunk teremtvé, hogy az állati létezés felett messzé eltekintsünk. Midőn erős vágyaink és szükségaink arra kényszerítenek, hogy jóllétünk külső eszközeiért munkálkodjunk, akkor is a legnagyobb szeretettel és bámulattal viseltetünk azok iránt, a kik azokról örömet lemondanak. Az ilyeneknek emeljük a legszebb szobrokat. A népek bölcsesége, geniussa és szive megőrzi és megszenteli az ily hősök emlékét. Történelemben és dalban, festvényekben és szobrokban életet adunk emléköknek és képeiknek. Maga a vakhit, midőn a martyrok maradványait kincs gyanánt őrzi és azoknak csodatevő hatalmat tulajdonít, a testről való lemondásnak és az igazság és jószág érdekében való feláldozásának dicsőséges voltáról tanuskodik. Nem azért vagyunk-e tehát valósággal teremtvé, hogy minden külső dolgon túltekintsünk és szellemi czélt keressünk?

6) Az ember szellemi hivatásának még csak egy bizonyítékát akarom felhozni. Ez a halhatatlan élet utáni vágyakodásnak a hitben nyilvánult elve. Ezt a hitet természeti elvnek nevezem, nem csak azért, mert minden népeknél nyilvánosan feltűnik és egykoru az emberi nemmel, hanem mivel minden ember legmagasabb tehetségeiben és érzelmeiben gyökeredzik. A halhatatlanság hite

a jövőbe nézésnek és a reménynek legfensőbb nyilvánulása. Ki nem foglalkoznék ezekkel minden időben? Mi tudná ezeknek röptét a jelen világ jövőjének korlátai közé szorítani? A remény és jövőbe tekintés nemde velünk született tehetségek, a melyek az örökkévalóság felé vonzanak és a melyek a sirnál nem enyészhetnek el? A jövő életben való hit természetszerű, mert szükségképen származik az Isten és a kötelesség eszméiből, oly eszmékből, melyek a lélekkel rokon-születtek! Az Istennek tökéletessége örök mindenhatósága és jósága, a mint azokat valósággal megismerjük, azt a biztos reményt keltik fel bennünk, hogy az ő kezéből a jelennél sokkal magasabb életet fogunk kapni; és a kötelesség tudata biztosítékot nyújt az igazságos megjutalmaztatásról és a folytonos tökéletesedésről mindazok számára, kik az erényességet keresik. Teljes lehetetlen, hogy oly lény, a mely ily nagyszerű gondolatokra képes, mulandó testbe zárassék s fejlődésében ily rövid életre szoríttassék. És ép ezért egy mély hiányt érzünk természetünkben, melyet a külvilág semmi esélyei sem pótolhatnak, s a mely a polgárosulással, mivelődéssel, tudománynyal és a természeti világ felett szerzett uralkodásunkkal arányosan növekszik, a mely csalódásainkat és kedvetlenségünket nagyban növeli, a mely gyakran feljajdul és szünet nélkül a létezés fenségesebb módját keresi. Valóban, sokan a jövő életet annyira valónak, oly közelinek tartják, hogy a jelen iránt nem is érdeklődnek. A tényleges élet úgy elhalványul a halhatatlanság világossága előtt, mint a gyertya-világ a nap előtt. A hit eléggé erős lesz arra, hogy ennek a muló világnak eseményeit csekélységeknek tartsa. Az a lény, a mely ily nagy kilátásokkal és fenséges reménynyel van megáldva, nem láthatólag arra van-e teremtvé, hogy egy szellemi célért éljen és mindig a felé törekedjék?

A tanuság, melyet jelen beszédemben tárgyaltam, nem üres elmélet, hanem gyakorlati igazság, mely egyenesen a gyakorlati életre céloz és jelen, valamint jövő boldogságunkat lényegesen érdekli. Nekem úgy tetszik, hogy napjainkban kiváló komoly tárgyalást igényel; nem mintha tagadnák, de mivel az anyagi áramlat egészen elterelte szemeink elől. Minden korban természetünk valamelyik eleme aránytalanul kiválik és igen kizáró befolyást gyakorol. Napjainkban az anyagi elv annyira tulságosan hatalmassá fejlődött, hogy az ember szellemi és anyagi természete közti kellő egyensúly megzavarodott, ha még nem semmi

síttetett. Mi a civilizáció oly szakába jutottunk, melyben az embernek a külső erők feletti hatalma valósággá lesz. Az anyagi világ törvényeinek ez ismerete oly nagy lendületet és gyakorlati alkalmazást nyert, a melyet ennekelőtte soha. Következőleg a testi jóllétre és élvezetre való kilátás, mely ezelőtt csak kevesekre volt szorítva, most általánossá kezd lenni. Szerencsétlenségre azonban a szellem munkásságára nem derült amazzal arányos új világosság. Ugy látszik, hogy kihalóban van az az igaz tan, miszerint az ember nagysága és boldogsága csak a lélek erejében áll és abban található fel: az örök igazság tiszta felfogásában és arról való mély meggyőződésben, az Isten és kötelességeink iránti nyugodt odaadásban, az igazhoz való erős ragaszkodásban, az önuralkodásban minden változás és megpróbáltatás közben, s abban, hogy szerényen teljesítjük vagy tűrjük, bármit szab előnkbe lelkiismeretünk, hogy önzés nélkül bátran áldozzuk fel magunkat azokra a jó munkákra, a melyekre a gondviselés kijelel.

Csak ez a szellemi uralkodás, csak a lelkünkben levő ezen égi ország tartós; egyedül ez nyújt méltóságot és békeséget. És mégis minő kétkedéssel, közönnyel, sőt megvetéssel fogadják az emberek az ily tant az anyagiságnak, a gépeknek és az embernek a természet erői feletti hatalmában való büszke elbizakodottság korában. Hirdessük mégis e tant, azon erős meggyőződésben, hogy a mi mellett a lelkiismeret minden korban oly határozottan tanuskodik, meg fog valósulni. Az ember szellemi természete nem a theológusok álmadozása, melynek a természeti tudományok világossága előtt el kelljen enyészni. A legnagyobb valóság a földön. Az ember lelkén kívül itt minden mulandó árnyék; az egyedüli örök létezés abban van. Mikor fogjuk fel a halhatatlan lélek fenséges nagyságát, veszélyeit, felelősségét és dicső elhívását? Oh, bárcsak szólalna meg a hatalmas szózat, hogy az emberi szellemet az állati élet halálából felkeltse, hogy saját természetének öntudatos ismerete által megnyugtassa, hogy felemelje azon czélok méltó felfogására, a melyekért az Isten, a kötelesség, az önzetlen szeretet és a meny eszméi belé öltattak! Mily csalfa úton bolyongunk, midőn szakadatlanul a mulandóért fáradozunk, s vakok és érzéketlenek maradunk az örökkévaló, a tökéletes és az isteni iránt!
